

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЗАХІДНИХ БАЛКАН (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ)

Майстренко Ю. І., Велика О. В.

Метою статті є дослідження процесу становлення євроінтеграційної політики країн Західних Балкан. Вивчено основні тенденції, спільні для всього регіону, виявлено особливості, які притаманні Республіці Північна Македонія. Проведено дослідження позицій країн ЄС щодо розширення на Балкани й проаналізовано позиції Балканських країн щодо членства, виявлено основні перспективи та проблеми для обох сторін процесу інтеграції.

Євроінтеграція – це дуже складний процес, який вимагає від країн-кандидатів «готовності» до реформ, а від країн-членів – допомоги у проведенні реформ у різних сферах суспільно-політичного життя. Македонія, як і будь-яка інша країна-претендент, зіткнулась з рядом труднощів, пов'язаних з трансформацією країни, таких як: демократизація, становлення ринкової економіки, боротьба з корупцією, захист прав людини й національних меншин та ін. ЄС надавав допомогу країнам РЗБ у проведенні даних реформ. Так, Македонія була залучена до ряду ініціатив Європейського Союзу, що були спрямовані на розширення присутності ЄС в РЗБ та включення балканських країн в орбіту його впливу. Перш за все, співпраця торкалась економічної сфери й допомагала сформувати зв'язки між країнами в регіоні Західні Балкани, а також між ними та європейськими країнами, акцент робився на розвитку регіональної співпраці, для того, щоб подолати взаємну ворожнечу, що склалась протягом 1990-х років, в ході конфліктів. ЄС продемонстрував готовність безпосередньо брати участь в урегулюванні конфліктів і підтриманні стабільності на Балках, прикладами можуть слугувати місії «Конкордія» та «Проксима».

Автор зазначив позиції деяких держав-членів щодо подальшого розширення на Балкани, найбільш активну позицію щодо розширення ЄС за рахунок Республіки Північна Македонія зайняли Греції та Болгарії й протягом багатьох років ці дві країни блокували вступ Македонії до ЄС. Бажаючи стати членом Європейського Союзу, Македонія пішла на поступки, й було досягнуто компромісу з даними країнами.

Ключові слова: ЄС, РЗБ, розширення, Республіка Північна Македонія.

Maistrenko Yu. O., Velyka O. V. European integration policy of the Western Balkans states (on the example of the Republic of North Macedonia)

The purpose of the article is to study the process of formation of the European integration policy of the Western Balkans' countries. The main trends common to the entire region have been studied, and features specific to the Republic of North Macedonia have been identified. A study of the positions of the EU countries regarding expansion into the Balkans was conducted and the positions of the Balkan countries regarding membership were analyzed, the main prospects and problems for both sides of the integration process were identified.

European integration is a very complex process that requires "readiness" for reforms from the candidate country, and assistance from the member states in the carrying out reforms in various spheres of life. Macedonia, like any other applicant country, faced a number of difficulties related to the country's transformation: democratization, the establishment of a market economy, the fight against corruption, the protection of human rights and national minorities, etc. The EU provided assistance to the WBR's countries in carrying out these reforms. Thus, Macedonia was involved in a number of initiatives of the European Union, which were aimed at expanding the presence of the EU in the WBR and including the Balkan countries in the orbit of its influence. First of all, the cooperation touched the economic sphere and helped to form ties between countries in the Western Balkans region, as well as between them and European countries, the emphasis was on the development of regional cooperation, in order to overcome the mutual hostility that developed during the 1990s years' conflicts. The EU has demonstrated its readiness to directly participate in the settlement of conflicts and maintenance of stability in the Balkans, examples of which are the Concordia and Proxima missions.

The author noted the positions of some member states regarding further expansion into the Balkans, the most active position regarding EU expansion at the expense of the Republic of North Macedonia was taken by Greece and Bulgaria, and for many years these two countries blocked Macedonia's accession to the EU. Wishing to

become a member of the European Union, Macedonia made concessions, and a compromise was reached with these countries.

Key words: EU, WBR, enlargement, Republic of North Macedonia.

Постановка проблеми та її актуальність. Дослідження євроінтеграційної політики постсоціалістичних та постконфліктних і виявлення особливостей даного процесу на прикладі Республіки Північна Македонія. Україна знаходиться також на шляху євроінтеграції, тому вивчення досвіду інших країн є надзвичайно важливим для вироблення національної політики та стратегії для вступу країни в ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема європейської інтеграції країн РЗБ привертає увагу як українських дослідників, так і зарубіжних. Серед вітчизняних вчених слід відзначити Д. Кравченка, який дослідив зміни у підходах до розширення ЄС та перешкоди на шляху вступу до Європейського Союзу Північної Македонії. Косовський дослідник Руджі Матосі дослідив процес інтеграції Македонії, зробивши акцент на економічному аспекті. Ольга Романова послідовно вивчає проблеми європейської інтеграції та спільної зовнішньої політики Європейського Союзу.

Мета дослідження. Аналіз євроінтеграційної політики країн РЗБ на прикладі Республіки Північна Македонія.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду Югославії й виникнення нових незалежних республік перед керівництвом даних країн постало питання визначення зовнішньополітичних орієнтирів. Не виключенням була і Колишня Югославська республіка Македонія.

Хорватський дослідник Давор Божінович стверджував, що провідне місце у зовнішньополітичних стратегіях країн РЗБ посідала європейська інтеграція [8, р. 15]. Англійська дослідниця Джуді Бет стверджувала, що громадяни країн РЗБ очікували допомоги від ЄС у створенні основи для подолання внутрішньої взаємної ворожнечі й формування регіональної безпеки; Європейський Союз буде стимулювати держави проводити реформи в соціальній, економічній та політичній сферах, крім того, буде виступати зовнішнім гарантом закріплення демократичних норм та обмеження діяльності корумпованої політичної верхівки [7, р. 12]. Молоде покоління громадян даних країн бачили значні перспективи особисто для себе: вища зарплата, створення робочих місць, можливість працевлаштуватися в країнах-членах ЄС [26, р. 106].

Лідери даних країн сподівались на підтримку від ЄС в ході вирішення своїх власних внутрішніх проблем [13].

Процес розширення ЄС має велике значення і для держав-членів ЄС. Оскільки Європейський Союз отримує не лише дивіденди від розширення, а й ряд проблем, пов'язаних зі вступом нових країн, тому доцільно розглянути позиції країн-членів щодо приєднання країн Західних Балкан.

Американський соціолог Іммануїла Валлерстайн зазначає у своїх дослідженнях, що розширення ЄС могло принести позитивні економічні результати в довгостроковій перспективі через розширення зовнішнього ринку та збільшення внутрішнього [25, р. 667]. Жуней Йенігун відзначав, що розширення ЄС за рахунок країн РЗБ зміцнить дипломатичний престиж Європейського Союзу на міжнародній арені [26, р. 106].

Давор Божінович розглядав розширення ЄС з точки зору безпеки та стабільності в Європі. Цілком очевидно, безпека в РЗБ пов'язана з безпекою в ЄС [8, р. 16]. Для укріплення внутрішньої безпеки Європейського Союзу потрібно було нівелювати негативний вплив зовнішніх загроз, тому РЗБ став головною мішенню ЄС в даному контексті [24]. Незважаючи на очевидні позитивні результати розширення ЄС на Балкани, відношення країн-членів до розширення було неоднозначним: виділились країни, які були категорично проти розширення, й країни, які підтримували розширення. Небажання країн-членів підтримувати розширення пов'язано було перш за все з економікою, оскільки держави-кандидати не завжди відповідали вимогам ЄС, необхідно було фінансувати реформи в цих країнах, враховуючи економічну кризу 2008 року, країни-члени не бажали, щоб це робилось їхнім коштом [19, р. 32]. Таким чином, економічна криза змусила країни-члени ЄС ставитись до розширення досить виважено [26, р. 1].

Таким чином, виділився ряд країн, які виступали проти розширення ЄС за рахунок країн РЗБ, наприклад, Німеччина, Франція й країни БЕНІЛЮКСу [27]. Велика Британія, Іспанія і Данія протягом довгих років виступали за розширення, але їхня позиція залежала від конкретної країни-кандидата [10, р. 17].

Після проголошення незалежності в 1991 році Македонія наштовхнулася на спротив сусідньої Греції, яка була стурбована назвою нової держави, оскільки її північна частина також носила назву «Македонія». ООН визнала нову державу-члена під назвою Колишня Югославська Республіка Македонія (КЮРМ), поки не буде досягнуто угоди між країнами щодо назви. Греція на

знак протесту ввела торгове ембарго проти КЮРМ у лютому 1994 року, яке збіглося з ембарго ООН на Союзу Республіку Югославія під час югославських громадянських війн, поставивши КЮРМ у скрутне становище. Після ембарго була підписана тимчасова угода між КЮРМ і Грецією в Нью-Йорку 13 вересня 1995 р. Відносини між КЮРМ та Грецією дещо покращились, але проблеми назви ще залишались гострою [16, р. 3].

Саме через вето Греції просування країни у процесі розширення було призупинено [14, р. 17]. Уряд Греції вимагав від Македонії змінити назву, оскільки остання, таким чином, могла претендувати на історичне минуле греків. Особливо їх обурило проект «Скоп'є 2014», який полягав у реконструкції міста, в ході якої були побудовані величезні статуї Олександра III Македонського, Філіпа II Македонського та Олімпіади [14, р. 18]. Також проти вступу Македонії виступала Болгарія [14, р. 22]. В 2012 році Болгарія скористалась своїм правом вето [6, р. 2].

У 2001 році країну потрясла нова криза, що була спричинена албанською етнічною меншиною, яка складала понад 25% всього населення країни [16, р. 3]. Відносини між слов'яно-македонською більшістю та етнічною албанською меншиною в Македонії залишалися напруженими з часу здобуття країною незалежності. Албанці в Македонії загалом вимагали більших культурних та освітніх прав, таких як визнання албанської як офіційної мови та забезпечення державної підтримки їх підпільного албаномовного університету в Тетово. Вони також прагнули більшого представництва в уряді, збройних силах і поліції. Албанська меншина заперечувала проти преамбули в конституції, яка стосується македонської нації, яка, на їхню думку, відводила для албанців статус громадян другого сорту [15, р. 7]. Македонці, навпаки, стверджували, що албанці мають достатньо широкі права. Вони підозріло ставились до вимог албанців щодо автономії, тому що побоювалися, що це може призвести до остаточного відділення частини території Македонії або поділу та об'єднання з Албанією чи Косово. Напруженість кілька разів призводила до відкритих сутичок протягом 1990-х років, особливо в західних містах Тетово та Гостивар. Проведення президентських виборів 1999 року, під час яких були висунуті звинувачення у насильстві та викиданні бюлетенів у районах етнічних албанців, посилювало міжетнічну напруженість, хоча жоден з кандидатів у президенти не був етнічним албанцем. Незважаючи на ці проблеми, одна з двох основних

етнічних албанських партій була в уряді після здобуття Македонією незалежності, з етнічними албанцями в кабінеті міністрів [15, р. 8]. Напади партизанських загонів етнічних албанців на македонську поліцію та сили безпеки наприкінці 2000 та на початку 2001 року, здавалося, застали македонський уряд та міжнародну спільноту зненацька. Напади почалися в невеликих селах, таких як Танусівці в західній Македонії, поблизу або на кордоні Косова, де зосереджена албанська меншина. У березні 2001 року зіткнення поширилися на місто Тетово (розташоване приблизно за 30 км на захід від столиці Скоп'є). Після короткого затишшя бойові дії поновилися в кількох районах, досягнувши нового рівня на початку червня, коли сили повстанців захопили міста поблизу Скоп'є та на північ навколо Куманово [15, р. 9].

Криза завершилась підписанням Охридської рамкової угоди, яка передбачала покращення положення албанців у КЮРМ й визнавала албанську мову як офіційну разом з македонською [16, р. 3]. Слід відзначити, що Європейський Союз взяв активну участь у процесі урегулювання конфлікту та сприяв виконанню Охридської угоди. Так, ЄС ініціював проведення операції «Конкордія», метою якої було гарантування виконання Охридської угоди й патрулювання етнічних албанських територій для того, щоб не допустити відновлення кризи. Європейський Союз демонстрував комплексний підхід, тому, крім військової місії, в країні діяли й інші: Європейська агенція з реконструкції, Місія спостерігачів ЄС, делегація Комісії ЄС та офіс Спеціального представника ЄС, який здійснював координацію всіх «інструментів» [2, р. 107]. В 2005 році Македонія отримала статус кандидата на вступ в ЄС [16, р. 3]. Але питання назви країни все ще залишалось актуальним у відносинах з Грецією. З 2008 року вирішення конфлікту також було додано до офіційних попередніх умов, висунутих Європейським Союзом [6, р. 2].

До країни-кандидата висувається ряд вимог. Перш за все держава повинна мати стабільні інститути, що підтримують демократію, верховенство права, права людини та національних меншин. В економічній сфері держава повинна мати стабільну ринкову економіку і бути конкурентоздатною [6, р. 5].

Незважаючи на те, що є прибічники та противники розширення, Європейський Союз проводив виважену та збалансовану політику, направлену на залучення країн РЗБ до співпраці й на подальше приєднання до ЄС. Підтвердженням може слугувати ряд програм та ініціатив Європей-

ського союзу, що були спрямовані на стабілізацію та розвиток регіону.

Для фінансової допомоги та підтримки країн РЗБ було ініційовано програму «OBNOVA», що була покликана допомогти в реконструкції Західних Балкан. Крім того, країни РЗБ, в тому числі і Македонія, вже були учасниками програми PHARE [5, р. 6]. Дані програми були замінені на програму Співтовариства з надання допомоги в цілях реконструкції, розвитку та стабілізації (CARDS) [4, р.7].

У 1999 році в Кельні був ініційований Пакт стабільності для Південно-Східної Європи [17, р. 16]. Співробітництво в рамках даного Пакту було зосереджено перш за все на розбудові гарних відносин між країнами [21].

Аналітики оксфордського університету Анастасакіс Отон та Бечер Дімітар зазначили, що Пакт стабільності для Південно-Східної Європи (ПСЄ) був зосереджений на регіональному співробітництві в галузі політики, економіки та безпеки, а Процес стабілізації та асоціації (ПСА) був призначений для роботи як механізм для модернізації відносин ЄС з окремими країнами [4, р. 7].

За умовами ПСА, країни РЗБ, включаючи Колишню Югославську Республіку Македонію, повинні були включитись в заходи зі зміцнення і розвитку регіональної співпраці. Країни-учасниці ПСА також повинні були продемонструвати прихильність до демократичних та ринкових реформ і повагу до прав людини, працювати над поверненням біженців і співпрацювати з Гаазьким міжнародним кримінальним трибуналом по колишній Югославії (МТКЮ).

Коли держава Західних Балкан досягали прогресу у виконанні поставлених перед ними умов ПСА, з такою державою підписувалась Угода про стабілізацію та асоціацію (УСА). Учасники УСА мали ряд переваг, а саме держава залучалась до асиметричної торгівельної лібералізації, отримувала економічну та фінансову допомогу, підтримку бюджетного та платіжного балансу, а також допомогу в процесі демократизації й створенні громадянського суспільства, надання гуманітарної допомоги для біженців та репатріантів, співпрацю у сфері правосуддя й внутрішніх справ, у розвитку політичного діалогу [4, р. 7].

Республіка Північна Македонія також приєдналась до УСА, яка набула чинності в 2004 році. Оскільки Греція все ще мала до Македонії претензії та наклала вето, то в останньої не було вибору: або відмовитись від євроінтеграції, або змінити назву. Уряд країни обрав євроінтеграцію й почались обговорення та консультації щодо назви країни. У 2018 році була підписана між Македо-

нією та Грецією Преспанська угода, згідно з якою Македонія змінила назву на Республіка Північна Македонія, македонській стороні вдалось зберегти офіційну мову країни – «македонську» [1, р. 73]. Європейський Союз та НАТО підтримали дану угоду та відзначили, що вона важлива для «підтримання миру та стабільності в регіоні» [18, р. 5]. Відзначаючи даний прогрес, було прийнято рішення розпочати переговорний щодо вступу Республіки Північна Македонія до ЄС [23].

У 2020 році розпочався переговорний процес щодо вступу. Але вже Болгарія висунула вимоги до Республіки Північна Македонія й стала на шляху євроінтеграції Республіки Північна Македонія. Болгарська сторона відмовилась визнавати наявність македонської мови як окремої, що сприйнялось Македонією негативно й розцінювалось як наступ на національну гідність [1, р. 74].

Крім мови, у взаєминах двох країн постало питання болгарської меншини в Македонії, що стало приводом для болгарського вето. Зрушення відбулись лише в 2022 році, коли вже завершувалось головування Франції в Раді Європейського Союзу. Після бурхливих обговорень парламент Болгарії прийняв рішення про зняття вето, натомість уряд Македонії мав прийти рішення про визнання болгарської меншини [1, р. 76].

18 липня 2022 року було ухвалено рішення розпочати переговори між ЄС та Македонією щодо вступу.

Висновки. Євроінтеграція – досить складний процес, до якого залучено дуже багато країн. Країни РЗБ вибрали євроінтеграцію як головний напрямок зовнішньої політики.

Європейський Союз також проявив зацікавленість в РЗБ, оскільки, залучивши ці країни до співпраці, можна створити безпечне зовнішнє середовище. ЄС прагнув укріпити і розширити зв'язки з країнами регіону. Досить успішно складалось співробітництво в рамках ініціатив Європейського Союзу, що можна вважати певною підготовкою до інтеграції. Македонія, як і інші країни РЗБ, мають як внутрішні проблеми, які пов'язані з виконанням критеріїв вступу, так і «зовнішні», пов'язані із взаєминами з іншими країнами. Прикладом може слугувати саме Республіка Північна Македонія, до якої мали претензії дві сусідні країни, що заважало вступу країни до ЄС. Протягом кількох десятиліть Македонія прагнула відстояти назву країни та мову. Але бажаючи продовжити євроінтеграцію, Республіка Північна Македонія була змушена піти на поступки та взяти дану назву, для того щоб уникнути конфлікту із сусідом.

Література

1. Кравченко Д. Європейська інтеграція Північної Македонії: виклики XXI ст. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2022. № 4. С. 72-79.
2. Романова О.В. Концепция приоритетных региональных направлений общей внешней политики и политики безопасности ЕС. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2007. Вип. 14. Том 12. С. 168-175.
3. Романова О.В. Миротворчі місії Європейського Союзу на Балканах в рамках європейської політики безпеки і оборони (ЄПБО). *Перспективи розвитку сучасної науки*. Львів, 2016. С. 106-108.
4. Anastasakis O. EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process. 2003. 20 p. URL: <http://www.cespi.it/STOCCHIERO/dossierBalcani/conditionality.PDF> (дата звернення: 18.02.2016).
5. Armakolas I. Albanian Elections Observatory Brief. *SE Europe*. 2013. № 2. P. 1-7 URL: <http://www.eliamer.gr/wp-content/uploads/2013/06/alb1.pdf> (дата звернення: 23.02.2016).
6. Azizi A. European Union integration of Macedonia: negotiation for membership. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*. 2013. Vol 5. № 1. P. 1-11. URL: https://sobiad.org/eJOURNALS/journal_IJSS/archieves/IJSS_2013_1/Abdula-Azizi.pdf (дата звернення: 18.09.2022).
7. Batt J. Introduction: the stabilisation / integration dilemma. *Chaillot Paper. The Western Balkans: moving on* / edited by J. Batt. Paris : Institute for Security Studies, 2004. № 70. P. 7-21.
8. Božinović D. Regional Political Cooperation in the Western Balkans: Towards the Common Goal of Euro-Atlantic Integration. *Political thought. Regional Cooperation in the Western Balkans on the Road to EU and NATO*. Скопје, 2010. P. 13-18. URL: <http://www.kas.de/macedonia> (дата звернення: 18.02.2016).
9. Bugajski J. Return of the Balkans: Challenges to European Integration and U.S. Disengagement. *The Letort Papers*. 2013. 191 p. URL: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?id=165074&lng=en> (дата звернення: 18.02.2020).
10. Conley A. The European Union's policy toward the Western Balkans. *The Western Balkans Policy Review 2010* / Edited by J. Bugajski. Center for Strategic and International Studies, 2010. P. 11-18. URL: http://csis.org/files/publication/100917_Bugajski_WesternBalkans_WEB.pdf (дата звернення: 18.02.2021).
11. Džihić V. Kosovo After Independence. Is the EU's EULEX Mission Delivering on its Promises? *International Policy Analysis*. 2009. 24 p. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/06571.pdf> (дата звернення: 18.02.2016).
12. European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World. *Council of the European Union*. URL: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (дата звернення: 18.10.2022).
13. Karadzosi M. Macedonia's Difficult Path to the European Union. *Yearbook of Institute of East-Central Europe*. 2014. Vol. 12, Issue 3. P. 9-25.
14. Kim J. Macedonia: Country Background and Recent Conflict. *Congressional Research Service*. 2001. 23 p. URL: https://www.everycrsreport.com/files/20011107_RL30900_8acc144d3d88103060cfe7bd3c8b20c18551dfe7.pdf (дата звернення: 18.11.2022).
15. Matoshi R. Macedonia's EU-integration: Progress and challenges with economic reforms. URL: https://www.researchgate.net/publication/330896834_Macedonia's_EU_integration_Progress_and_challenges_with_economic_reforms. (дата звернення: 18.02.2022).
16. Petruca N. The EU's Role in the Western Balkans A Normative Approach. Budapest Hungary, 2012. 54 p.
17. Ristevska Jordanova M., Kacarska S. EU – North Macedonia accession negotiations: the implications of the Bulgarian conditions. Скопје, 2020. P. 57.
18. Samardzija V. The Relevance of Croatia's EU Membership for the Western Balkans and the European Union. *Croatian Membership in the European Union – Implications for the Western Balkans* / Edited by E.M. Felberbauer, P. Jurekovic. Vienna, 2014. P. 19-36.
19. Speech by High Representative / Vice-President Federica Mogherini at the Munich Security Conference. *European Union External Action*. URL: http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2015/150208_01_en.htm (дата звернення: 23.11.2022).
20. Stability Pact for South Eastern Europe, Cologne, 10 June 1999. *G 8 Informational Centre*. URL: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1999koln/pact.htm> (дата звернення: 22.11.2022).
21. Stojkovski G. Macedonia. The Western Balkans in 2010/11: Departures in Democratisation and European Integration Europe's Southeast. Sofia, 2012. P. 55-67.
22. Tasev H. European Perspective of North Macedonia: EU Enlargement Challenges. *Trans European Policy Studies Association*. 2020. URL: <http://hdl.handle.net/20.500.12188/8811> (дата звернення: 18.02.2022).
23. Trauner F. EU internal security policies in the Western Balkans: analyzing the intersection between enlargement and civilian crisis management. *Archive of European Integration*. 2009. URL: http://aei.pitt.edu/33147/1/trauner._florian.pdf (дата звернення: 23.02.2016).

24. Türkeş M. The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?. *East European Politics and Societies*. 2006. Vol. 20, № 4. P. 659-690.

25. Vachudova M. A. EU Leverage and National Interests in the Balkans: The Puzzles of Enlargement Ten Years On. *Journal of Common Market Studies*. 2014. Vol. 52, № 1. P. 1-15. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2299581 (дата звернення: 18.02.2016).

26. Yenigun C. EU's role on the Western Balkan Democratization. *Epoka University*. P. 104-115. URL: <http://epoka.edu.al/new/icbs/9.pdf> (дата звернення: 19.05.2016).

27. Żornaczuk T. Prospects for Serbia's integration with the EU. *Polish Institute of International Affairs*.

Bulletin PISM. 2010. № 11(87). URL: <http://www.pism.pl/bulletin?year=2011&month=4> (дата звернення: 18.08.2022).

Майстренко Ю. І.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Велика О. В.,
старший викладач кафедри суспільних комунікацій
та регіональних студій
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова